

Осип Мороз у державотворчих процесах в Україні

У статті зроблено спробу проаналізувати внесок представника української діаспори США у розбудову Української держави. Автор наголошує на тих думках, які продемонстровано у виступах та публікаціях О. Мороза, що стосувалися формування українського законодавства, розвитку економіки, становленню середнього класу, культивування науки та виховання управлінців нової генерації.

Oksana Homotuk

Osyp Moroz in state creative processes in Ukraine

An attempt to analyze payment of representative of the Ukrainian Diaspora of the USA in re-erecting of the Ukrainian state is done in the article. An author marks those ideas, which are shown in appearances and publications of O. Moroz, which touched forming of the Ukrainian legislation, development of economy, to becoming of middle class, cultivation of science and education of managers of new generation.

Державотворчі процеси, які відбуваються упродовж 23 років існування незалежної України, спонукають до аналізу та роздумів. З огляду на це, варто виокремити ті болючі питання, які потребують вирішення, бо їх невирішеність приводить до трагічних наслідків. Наголосимо на окремих з них: пошук нацією власного місця у світовому просторі, вибір оптимальної моделі розвитку, обороноздатність країни, несформованість громадянського суспільства, розвиток ринкової економіки, подолання корупції, консолідація української спільноти, виховання і збереження національної ідентичності та ін. Українська діаспора США відіграє помітну роль у державотворчих процесах, які відбуваються у незалежній Україні. Вона є найкраще організованою у США, що дає змогу вести мову про можливість її моральної, політичної, інформаційної, інтелектуальної, матеріальної підтримки.

У цьому контексті варто відзначити, що неодноразово проблемні питання українського державотворення були предметом обговорення представників діаспори, уродженців Тернопільщини, зокрема Б. Гаврилишина, О. Мороза, О. Прицака та ін. Переконаємося, що інтелектуальний і професійний потенціал представників закордонного українства є для України доволі цінним, як і фінансова допомога. Ведення інформаційної політики шляхом організації прес-конференцій, розміщення повідомлень та інтерв'ю у зарубіжних і вітчизняних засобах масової інформації дає змогу офіційним особам і громадськості країн Заходу ознайомитися з проблемами розвитку демократії, економіки в Україні. Організовані представниками закордонного українства акції протестів, мітинги, маніфестації, віче впливають на формування думки громадськості та мас-медіа країн Заходу про порушення свобод, корупцію в Україні, реальний стан справ, що створює передумови для вирішення наявних проблем. Водночас освітньо-виховними проектами діаспора причетна до підготовки нової генерації політичної еліти, відповідальних управлінців, формування в молоді основ політичних і громадянських цінностей, стимулювання безпосередньої їхньої участі у вирішенні питань становлення та розвитку демократії, реалізації справедливих демократичних виборчих процесів.

Актуальність теми дослідження стосується насамперед державотворчих процесів і зумовлена об'єктивною необхідністю вивчення ролі української діаспори у процесах демократизації та трансформації України, передачі позитивного досвіду розбудови громадянського суспільства, розвитку ринкової економіки, виокремлення внеску діаспори в економіку, культуру нашої держави, лобювання зовнішніх і внутрішніх інтересів. Одним із шляхів інтеграції України у світовий простір, утвердження її міжнародного іміджу, сприйняття як надійного і передбачуваного партнера вважаємо використання надбань діаспори. У сьогоднішній, складний для Української держави час, підписання 28 серпня 2014 р. Урядом України та Світовим Конгресом Українців Меморандуму

про співпрацю є яскравим тому підтвердженням. Під меморандумом підписи поставили Прем'єр-міністр України Арсеній Яценюк та Президент Світового Конгресу Українців Євген Чолій.

Звісно, будь-яка комунікація є адресною, має свого адресата та адресанта, тому спроектуємо ці положення крізь призму діяльності американця українського походження Осипа Григоровича Мороза, його комунікації із Україною. Метою статті є проаналізувати внесок представника української діаспори США, Осипа Григоровича Мороза, уродженця Тернопільщини, у державотворчі процеси в Україні.

Об'єкт дослідження – українська діаспора США наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.

Предмет дослідження – інтелектуальна, моральна, політична, інформаційна, фінансова допомога і підтримка представником української діаспори США, Осипом Морозом, державотворчих процесів в Україні.

Історіографія проблеми. Серед аналізованих праць, що стосуються проблематики дослідження, слід виокремити праці загального характеру, які присвячені вивченню ролі діаспори у розбудові незалежної України, так і спеціального характеру, де окреслюються окремі аспекти діяльності О. Мороза. Зародження нового напрямку досліджень в Україні – діаспорознавства у часі збіглося з відродженням історичної пам'яті, переорієнтацією радянських істориків на національне розуміння української історії, її зв'язку із світовою. Науковці діаспори стали членами НАНУ, зокрема, А. Жуковський, Л. Рудницький, О. Пріцак, Р. Шпорлюк і ін., що сприяло виробленню спільних підходів до вивчення феномена діаспори. З другої половини 90-х років ХХ ст. увагу зосереджено на теоретико-методологічних проблемах феномена діаспори, розпочато аналіз її ролі у державотворчих процесах в Україні, а також ґрунтовне вивчення окремих аспектів існування. Діаспорознавство є предметом наукового інтересу освітніх установ міст Києва, Львова, Рівного, Тернополя, Харкова, Донецька, Ніжина, Чернігова, Острога, Чернівців, Хмельницького та ін. Українські

науковці одностайні у тому, що діаспора США відіграла значну роль у визнанні урядом США державної незалежності України. Серед помітних праць із діаспорознавства варто виокремити праці В. Євтуха, С. Лазебника, С. Вдовенка, В. Трощинського, Б. Лановика, В. Маркуся та ін. [1].

Спеціального дослідження, присвяченого аналізу внеску О.Мороза у державотворчі процеси в Україні не має. Окремі аспекти діяльності О. Мороза висвітлювали С. Злупко, О. Гергель, Р. Барановський, Я. Радевич-Винницький, Ю. Саєнко та ін. [2].

Джерельну базу дослідження можна систематизувати за такими групами: матеріали громадських об'єднань української діаспори, міжнародних і українських організацій, освітніх установ, у роботі яких брав участь О.Мороз; інтерв'ю і виступи, наукові праці О.Мороза; публікації періодичних видань; документи особистого походження; довідкові матеріали.

Приємно, що О. Мороз народився на Тернопільщині, у м. Підгайцях, колишнього Тернопільського воєводства міжвоєнної Польщі в родині Григорія Мороза, ремісника-столяра, та Марії (з Залуцьких). У 1936 році родина переїхала до Яремча Станіславського воєводства, де О.Мороз здобув початкову освіту. У липні 1944 р. родина емігрувала до Німеччини, а у 1949 р. переїхали до США. Ще у 1952 р. О.Мороз обраний головою Товариства студентської молоді ім. Миколи Міхновського та Української Студентської громади (у Нью-Йорку). Навчався у Нью-Йоркському університеті (Школа торгівлі, бухгалтерії та фінансів (1953—1957; бакалавр), Школа мистецтв і науки (1957—1963)), Новій школі соціальних досліджень у Нью-Йорку (1966—1972), **Українському Вільному університеті у Мюнхені** (1972—1974; магістр). Темою дисертації були причини і наслідки колективізації в УРСР, після захисту якої у 1974 р. О. Мороз став доктором економіки. Працював фінансовим керівником корпорацій і навчальних закладів, зокрема директором бюджету в Інституті міжнародної освіти у Нью-Йорку (1970—1977), проректором з адміністративної роботи коледжу

Bay Community (Велс, Массачусетс (1977—1982), директором ділових справ та фінансів Державного університету штату Нью-Йорк у м. Перчес (1982—1989) [3]. Осип Мороз був членом уряду Фундації Українського вільного університету [4].

Досвід українських емігрантів є значним, оскільки їм доводилося виконувати складні завдання, починаючи з часу, коли розпочалася масове прибуття до США [6, арк. 34]. В. Маркусь на першому Всесвітньому форумі українців наголосив на тому, що діаспора має досвід будівництва громадянського суспільства, який варто застосувати в Україні [5, с. 152]. Одними з найбільших українських організацій у США, які займаються просуванням та захистом інтересів нашої громади в цій країні, є такі: Українсько-американська координаційна рада, Український конгресовий комітет Америки, Українська федерація Америки, Організація оборони чотирьох свобод України, культурний фонд «Вашингтонська група» [7, арк. 1].

Функціонують також Український народний союз Фонд допомоги дітям Чорнобиля, Злучений українсько-американський допомогивий комітет, Союз українок Америки, Українське історичне товариство, Наукове товариство імені Т. Шевченка в Америці, Союз української молоді, Організація демократичної української молоді, «Товариство українських інженерів Америки», «Українське лікарське товариство Північної Америки», «Фонд відродження спорту в Україні», «Пласт» та інші [8, с.93–124]. Варто зауважити, що більшість товариств заснована представниками третьої хвилі еміграції, до яких належав О. Мороз. З часу проголошення незалежності України, у зв'язку з нарізими потребами розпочали діяльність Товариство допомоги сиротам в Україні, Фундація підтримки дипломатичних представництв, Координаційний комітет допомоги Україні, які вносять свою частку в утвердження та розбудову незалежної Української держави. Найбільш численними об'єднуючими організаціями української громади є

Український конгресовий комітет Америки та Координаційний комітет допомоги Україні. У роботі багатьох з них брав участь О. Мороз.

Активна участь доктора О.Мороза в житті материкової України розпочалася з 1989 року [9]. Відновлення української державності було належно оцінено представниками української діаспори у США. Як свідчать джерельні матеріали, діаспора від початку проголошення незалежності України стає впливовим чинником у процесах державотворення через діяльність українських організацій, товариств, спілок тощо. На щорічних зборах Конференції українських академічних професійних товариств, що відбулися 26-го серпня 1989 р. з участю представників товариств-членів: Українського лікарського товариства Північної Америки, Українських інженерів Америки, Українських правників і Об'єднання українських ветеринарних лікарів, де головував д-р Осип Мороз, схвально зустрінuto прояви національно-політичного відродження в Україні і прозвучав заклик до всіх громадських організацій активно включитися в акцію допомоги Україні у боротьбі «за людські і національні права» [10].

Після проголошення державної незалежності України Координаційний комітет допомоги Україні, Український конгресовий комітет Америки, Український народний союз та інші організації формували громадську думку американського суспільства, організовуючи мітинги, маніфестації, готували інформаційну підтримку незалежній Україні. У перші десятиліття розбудови Української держави потенціал української діаспори США спрямовувався на підвищення прозорості законодавства в Україні, ефективну організацію роботи парламенту, покращення взаємодії між гілками влади, розширення доступу громадськості до законодавчого процесу. За формою ця участь передбачала інформаційну, моральну, політичну, матеріальну допомогу у вигляді конференцій, круглих столів, фінансування різних програм, публікування і розповсюдження літератури, надання консультацій, організації виховних проєктів. Такі заходи давали змогу сприймати демократію як цінність більшістю громадян, підвищували ступінь їхньої

політичної освіченості, сприяли формуванню політичної еліти на демократичних засадах.

Починаючи з 1989 року, О. Мороз щороку приїжджав до України, працював радником і консультантом навчальних і державних структур на громадських засадах: Львівського університету ім. Франка, Київського політехнічного інституту (де ініціював створення кафедри менеджменту (1991) та інших. Був радником Президента України з політико-правових питань (1993), радником Комітету з питань законодавства і законності Верховної Ради України (1993 – 1994), радником Відділу соціально-трудових відносин і зв'язків з професійними спілками, Відділу науки і нових технологій та Державного Комітету з науки, технології та індустріальної політики Кабінету Міністрів України (1994 – 1995). З 1994 р. – член Українського міжнародного комітету з питань науки і культури при Національній Академії наук України. Від 1988 року – член Світового футурологічного товариства. З 2001 року – дійсний член Українського товариства «Інтелект нації» (Київ). Ініціатор та голова Наглядової ради Українського футурологічного товариства (з грудня 2006). З 1998 р. – дійсний член Української Вільної Академії наук (УВАН) у США, з 2007 р. – Наукового товариства імені Шевченка у США [3].

О. Мороз розумів, що громадянське суспільство в Україні тільки починає утверджуватися, а становлення української нації як політичної сили відбувається дуже повільно і болісно. Важливою проблемою залишається загальнонаціональна консолідація та нормативно-правове забезпечення прав і свобод українців. Власне, коли іншим народам відводилися століття на вирішення завдань утвердження державності, становлення національної свідомості та розбудови громадянського суспільства, то українцям – у стислі терміни. Ускладнювалася ситуація – присутністю спадку російської та радянської імперій, що укоренилася у свідомості українця [11]. Адже радянська система, де українців розглядали як радянських рабів, спонукала до принципу життя – «аби не гірше», що формувало відповідний спосіб

життя. В Україні, як свідчить компаративний аналіз д-ра Мороза, засадничими підставами побудови суспільства стало гасло «повірте мені», що суперечить логіці закону. Українці дають себе легше зорганізувати проти когось чи чогось, а за саме вирішення проблеми не поспішають братися, очікуючи, що це зроблять за них [12]. О. Мороз констатував, що слабкість української суспільної культури полягає у відсутності розуміння і належного ставлення до закону, статуту і конституції. Організацію, яка не діє за власним статутом, заставляють жити за чужим [13]. В Україні п'ять років тривала підготовка написання Конституції [14].

Будучи радником Комісії з питань законодавства і законності Верховної Ради України, а також радником відділу науки і відділу соціально-трудова відносин і зв'язків з профспілками Кабінету Міністрів України, очевидно зрозумів, що цього не достатньо, бо «не все розуміється і не все виконується». Тому д-р О. Мороз обрав собі ще інший спосіб громадської діяльності. Він їздив в Україну і виступав перед масовими студентськими аудиторіями в університетах, найчастіше – у Дніпропетровському та Ужгородському. Думається, що даремно обрано міста Східної України та Закарпаття. У 2002 р. О.Мороз наголошував, що українська проблема в тому, що все має двополюсний, роздвоєний характер: дві мови, два світогляди, два менталітети, два вектори майбутнього (проросійський та проєвропейський). «І Україна знову опинилася між західною (католицькою) та східною (православною) цивілізаціями, на яку претендує Московський патріархат» [15, с. 12].

На глибоке переконання діяча, Україні потрібні десятки тисяч висококваліфікованих керівників. «Зрозуміло одне: лідер - це не посада, а спосіб мислення. У підготовці сучасних мислячих лідерів оптимальніше і швидше буде скористатися досвідом кращих представників діаспори. А це допоможе у вирішенні завдання номер один - подолання економічної кризи. Завдання номер два - боротьба з корупцією. І номер три - посилення ролі науки, інтелекту взагалі» [16]. Для України останній вектор є особливо

вагомим, оскільки декілька століть поспіль українці займалися в основному не продукування нових знань, а лише освітою [17]. До прикладу, США багаті не тому, що мають гроші, а тому, ті кошти виділяють на науку, - аргументував О. Мороз [15, с.47].

У 2002 році у Львові побачила світ праця д-ра О. Мороза, у співавторстві з відомим українським соціологом Юрієм Саєнком – «Час інтелекту: сукупний український розум». Саме д-р О. Мороз спонукав Леоніда Кравчука, першого Президента незалежної України, до заснування фонду «Інтелект нації». А в Дніпропетровську з його ініціативи виникло Футурологічне товариство. «Д-р О. Мороз вийшов до української молоді безпосередньо, лицем до лица, намагаючись запліднити її ідеями інтелектуального самовдосконалення – як запорукою фундаментальних майбутніх зрушень в усій країні» [18]. Виховання і навчання молоді, на думку О.Мороза, було набагато вартіснішим, аніж купівля приміщень для дипломатичних представництв [19].

Головний сенс виступів-засторог: українці мають змінитися, повинна змінитися інтелектуальна якість політичних, державних діячів. «Від потреби засвоювати новітні інформаційні технології українці нікуди не подінуться, але ж при цьому не можна, заради змагання з іншими, втрачати наші вроджені прикмети. Життя в Україні зміниться, коли його змінюватимуть не «начитані» політики, а покликані до цього духовні світочі, небом насажені відповідною енергією. Але підніме і поведе Україну тільки той, хто усвідомлює первинність духовного здоров'я нації, хто збудить в ній, за словами Івана Франка, вічного революціонера – духа, що тіло рве до бою» [20].

На думку О. Мороза, основною проблемою для української громади, є проблема проводу. А провід для українців, це вимога дня, не лише сьогоденішнього, але й завтрішнього. Ця проблема стала причиною трагічних обставин в Україні впродовж минулих століть. Відсутність такого проводу в теперішній час рівнозначна загибелі. «Перш усього треба нам знати, куди ми

хочемо іти. Але, щоб це знати треба ствердити, де ми стоїмо. Коли цього немає, створюється уява, а не дійсна ситуація. Куди ми хочемо іти, як нація, вимагає провладу й почуття напрямку в різних ділянках нашої праці, нашого життя і нашої творчості: в культурі, мистецтві, музиці, господарстві, шкільництві, політиці. Найважливіше однак мати напрям в політиці, якщо вона має охопити цілість наших завдань. Важко уявити провід, який мав би все і всюди відповідати, тому треба уміти діяти функційно, значить виконувати свою працю, як складову частину цілості. Треба вміти працювати локально, але думати глобально. Питання, що відноситься до їхньої нації, вони розглядають з погляду їхньої національної рації. Українець часто має на те саме питання різні відповіді тому, що він має труднощі створити національний напрям... Провід мусить бути здібний реалізувати нові, часом утопійні ще вчора ідеї. ...» [21].

Питання провладу нації кореспондується із становленням українського середнього класу. Доводиться констатувати, що донині двополюсна ситуація – багаті та бідні – залишається характерною ознакою українського суспільства. О. Мороз відзначав, що «на національне багатство працювало декілька поколінь людей, а тепер його скуповує хтось один, спритніший. А більшість знову залишається відчуженою від нього. Потрібно чітко визначити, що з державного може стати приватним» [22]. У 2004 р. О. Мороз наголошував на тому, що реформи, про які говорять в Україні залишаються нереалізованими. Головні фактори безпеки держави – наука, освіта, озброєння – перебувають на загрозливому рівні. Український стратегічний менеджмент формує життя громадян в рабському стилі. А це вже стратегічний план цілковитого знищення української нації та української держави [23].

Поряд із такими глобальними речами, як формування української державної та управлінської еліти, звучали локальніші думки про потребу україномовної термінології. Хоча це складає частину однієї цілості, розвитку українського науково-освітнього інформаційного простору, що має

стати рушієм поступу Української держави. Саме у цьому напрямку досить активно відбувалася співпраця із Київською політехнікою. Через систему присудження наукових ступенів для українських вчених у Москві не творилося нового знання в Україні, досліді зосереджувалися на прикладних простих речах, а брак української мови в ділянці технології залишив українців далеко позаду. З розвитком інформаційного суспільства постало питання українізації «мови комп'ютерів», над чим працювало Товариство Українських інженерів у США. «Щоб цій проблемі зарадити, вже літом 1989 року створено при ТУІА окремий комітет для узгоднення існуючих різниць у вживанні комп'ютерів для української мови та еventуального створення стандарту для кодування кирилиці» [24]

Власне, співпраця із Київською політехнікою як викладача менеджменту стала одним із центральних напрямів освітньої діяльності О.Мороза у Києві. Осип Григорович допоміг розробити модель управління освітнім закладом, а згодом концепцію, що стала основою діяльності КПШ. Подолання бюрократизму, умотивування студентів, спонукання до творчості – ось далеко не повний перелік завдань для молодого покоління. «Тут ми переходимо на загальновідому нам усім проблему, що її кожний з нас завважає у спілкуванні із нашими земляками, а саме, браку ініціативи та постійного вичікування, який буде наказ, чи хтось інший скаже, що вони мають зробити» [25]. – підкреслював вчений. Бо ж майбутнє – за студентською молоддю.

Звісно, це далеко не вичерпний портрет людини, якій не байдужа доля Української держави. Річ у тім, що ця небайдужість спонукала до активного втручання і сприяння формувати стратегічні вектори розвитку, виходячи із глибокого аналізу американської та європейської дійсності, набутих знань і управлінського досвіду, враховуючи проблемні місця української культури, яку О. Мороз розумів досить широко. Вагомо, що виступи, публікації О. Мороза торкалися цілісності, багатогранності українського державотворчого життя [26]. Розгляд українського буття крізь призму

сукупності ментальних, економічних, соціальних, політичних, національних факторів додавало його узагальненням переконливості і зрозумілості, а при практичній реалізації слугувало б успіху українського державотворення.

Список використаної літератури

1. Маркусь В. Українська спільнота в широкому американському суспільстві: проблеми і спостереження / В. Маркусь // Українці в американському та канадському суспільствах: соціологічний збірник. – Джерсі Сіті, 1976. – Т. 1. – С. 258–277.
2. Трощинський В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище / В. П. Трощинський. – К. : Інтел, 1994. – 260 с.
3. Віднянський С. В. Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині: Український вільний університет (1921-1945 рр.) / С. В. Віднянський ; НАН України, Інститут історії України. – К. : 1994. – 82 с.
4. Історія української еміграції / Б. Д. Лановик [та ін.] ; ред. Б. Д. Лановика. – К.: Вища школа, 1997. – 520 с.;
5. Українська діаспора. Соціологічні та історичні студії / В. Євтух [и др.] ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Центр сучасного суспільствознавства. – К. : Видавництво УАННП «Фенікс», 2003. – 228 с.
6. Вдовенко С. Закордонне українство в національному державотворчому процесі: ідентифікація, організація, взаємовідносини / С. М. Вдовенко ; Національна академія держ. управління при Президентові України. – Чернігів: ЧДТУ, 2004. – 209 с.
7. Тобі, Україно: Історія Координаційного Комітету Допомоги Україні в США 1991-2003 / О. Сліпушко (упоряд.). — К. : Аконіт, 2004. — 256 с.
8. Євтух В. Закордонне українство / В. Б. Євтух [та ін] ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка, Національна академія держ.

управління при Президентові України, Центр сучасного суспільства. – К. : ВІК, 2005. – 308 с.

9. Атаманенко А. Українська діаспора: проблеми і напрями дослідження / А. Атаманенко // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. / Відп. ред. І. Пасічник, Л. Винар, ред. А. Атаманенко. Острог; Торонто; Нью-Йорк: Національний університет «Острозька академія», Світова Наукова Рада СКУ, Українське Історичне Товариство, 2005. – Вип.5. – С.5–20.
10. Лазебник С. Ю. Закордонне українство: витоки та сьогодення / С. Ю. Лазебник. – К.: Істина, 2007. – 160 с.
11. Недужко Ю. Українська діаспора в процесі відновлення державної незалежності України (середина 40-х – початок 90-х років ХХ століття) / Ю. В. Недужко ; НАН України, Ін-т європ. дослідж. НАН України. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2009. – 618 с.
12. Саранча Г. Сучасна еміграція у США: проблеми адаптації та збереження зв'язків з Україною / Г. Саранча // Наукові записки Терноп. нац. пед. ун-ту ім. Володимира Гнатюка. Сер. Історія / за заг. ред. І. С. Зуляка ; редкол.: М. Алексієвець, Л. Алексієвець, М. Бармак [та ін.]. – Тернопіль, 2010. – Вип. 2. – С. 213–218.
13. Мерфі Н. Українці в США : збереження національних та культурних традицій / Н. Мерфі. – Донецьк : Ноулідж, Донецьке відділення, 2010. – 247 с.
14. Недошитко І. Українська діаспора в США : кількісний та якісний склад / І. Недошитко // Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнар. відносин: [стат. та мат. II міжнар. наук.-прак. конф., присвяч. пам'яті проф. Г. Л. Боднарєвського (12-13 квітня 2011 р., м. Луганськ)] / за ред. М. С. Бур'яна. – Луганськ : ТОВ «Віртуальна реальність», 2011. – С. 239–244 та ін.
15. Злупко С. Українець про українців //Франкова криниця (Трускавець). – 1998. – 26 жовтня.

16. Радевич-Винницький Я. Як удосконалювати державу // Галицька зоря (Дрогобич). – 1998. – 4 листопада.
17. Гергель О. Прогнозуючи минуле, згадую майбутнє // Освіта (Київ). – 2002. – 26 лютого.
18. Барановський Р. Праця про селянство // Свобода (Джерсі Сіті і Нью Йорк) . – 1997. – 1 серпня та ін.
19. Абліцов В. Галактика «Україна». Українська діаспора: видатні постаті» - К.: КИТ, 2007. - 436 с.
20. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.svoboda-news.com/archiv/pdf/1977/Svoboda-1977-048.pdf>
21. Лазебник С. Ю. Роман з діаспорою. Історія і сьогодення взаємовідносин. – К.: Істина, 2012. – 200 с.
22. ГДА МЗС України. Ф. 1 (справи постійного зберігання за 1988–2005 рр.) оп. 5. Спр. 15553 Інформаційно-аналітичні матеріали про становище української діаспори за кордоном. 3 жовтня 2005 р. – 14 жовтня 2005 р. 187 арк.
23. ГДА МЗС України Ф. 1 (справи постійного зберігання за 1988–2005 рр.) оп. 1. Спр.11275 Питання національних меншин (загальне). 21 червня 2001 р. – 7 вересня 2001 р. – 193 арк.
24. Закордонне українство'2011 : інформ. кат. / Ін-т дослідж. діаспори ; [упоряд. І. Винниченко]. – 2011. – 119 с.
25. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.svoboda-news.com/archiv/pdf/1989/Svoboda-1989-171.pdf> .
26. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.svoboda-news.com/archiv/pdf/1988/Svoboda-1988-171.pdf>.
27. Мороз О., Саєнко Ю. Час інтелекту: сукупний український розум. – Львів: Видавничий дім «Панорама». – 2002. – С. 28-30.
28. Мороз О. Україна: шляхи вдосконалення держави: спроба соціального прогнозування. – Львів: Універсам. – 1998. – С. 84.

29. Мороз О. Міжкрайовий з'їзд українських інженерів// Свобода. – 1976. – 12 листопада.
30. Коваль Я. Осип Мороз: Українці не звикли брати на себе відповідальність // Універсум. – Львів. – 1997. – № 9-10. – С. 34.
31. Мороз О. Думки, концепції, дії. – К.: Авокадо, 2005. – Видання, друге, доповнене – 140 с.
32. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zakarpattya.net.ua/Blogs/81620-Spohady-pro-nezabutniu-zustrich-iz-Osyrom-Morozom>
33. Мороз О. Дискусія про Український вільний університет // Універсум. – Львів. – 1996. –№ 9-10. – С.43.
34. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.svoboda-news.com/arxiv/pdf/2009/Svoboda-2009-42.pdf>.
35. Бондар Ю. Я намагаюся зрозуміти вас // Молодь України. – 1992. – 20 серпня.
36. Часто П. На «вічну тему». Україна чекає... // Свобода. – 2009. – 16 жовтня.
37. Мороз О. Напередодні конгресу СКВУ [Електронний ресурс] / О. Мороз. – Режим доступу: <http://www.svoboda-news.com/arxiv/pdf/1988/Svoboda-1988-217.pdf>.
38. Мороз О. Де ми є і ким хочемо бути // Універсум. – Львів. – 1995. –№ 9-10. – С.27-28.
39. Жугай В. Осип Мороз: Влада – дуже бажана річ, але і колосальна відповідальність // Універсум. – Львів. – 2004. –№ 1-2. – С.17-18.
40. Кузьмович О. Для інженерів мова і комп'ютери є справами першої ваги [Електронний ресурс] / О. Кузьмович. – Режим доступу: <http://www.svoboda-news.com/arxiv/pdf/1990/Svoboda-1990-071.pdf>
41. Мороз О. Непередбачене треба передбачати[Електронний ресурс] / О. Мороз. – Режим доступу: <http://www.svoboda-news.com/arxiv/pdf/1991/Svoboda-1991-044>.

42. Мороз О. Модерна нація: українець у часі і просторі / О. Мороз. – Львів: Універсум, 2001. – 437 с.

Гомотюк Оксана Євгенівна, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри документознавства, інформаційної діяльності та українознавства Тернопільського національного економічного університету.